

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

R. X: 2012

Data odczytu: 3.10.2012

Nr 25 (330)

Data wydania: 3.10.2012

=====

890. spotkanie

Barbara Bieńkowska

Słownik regionalny

Region to kraina geograficzna, historyczna. To także określone dziedzictwo pokoleń.

Region to również pewna społeczność połączona więzią materialną i duchową, to ważna część składowa kultury całego narodu.

Ziemia Chełmińska jest jednym z regionów Polski, ale w szczególności to nasza „mała ojczyzna”.

Ziemia Chełmińska jest najbogatszym w zabytki regionem województwa kujawsko-pomorskiego i kolebką kultury i tradycji na Pomorzu Nadwiślańskim.

Zamieszkuje ją etniczna ludność Chełminiaków, którzy jeszcze w XII wieku tworzyli wspólnotę etniczną z Kujawianami. Wraz z upływem wielu stuleci zanikła większość elementów tradycji regionalnej. Jednak nie zanikła gwara tego regionu.

Obszar Ziemi Chełmińskiej, według dokumentu łowickiego z 1222 roku, zamyka się w trójkącie rzek: Wisły, Osy i Drwęcy. Tereny te, w przeszłości jako typowa ziemia pogranicza, często przechodziły z rąk do rąk – spod administracji polskiej pod krzyżacką, pruską, niemiecką. Historia determinowała przemiany tej ziemi.

Na obecne tradycje regionalne nie miały wpływ miały również procesy osadnictwa.

Tu mieszkali Polacy obok Niemców i Holendrów, w bliskim sąsiedztwie Kaszubów i Kociewiaków. Wzajemne przenikanie się elementów tak wielu kultur, języków spowodowało, że wytworzyła się kultura pomorska, która nie jest jednak zjawiskiem jednorodnym. Dotyczy to między innymi języka.

Dialektolodzy wyróżniają dialekt chełmiński, należący do grupy wielkopolskiej i dwa nowe dialekty: **grudziądzki** i lubawski. W niniejszej pracy zajęłam się przede wszystkim dialektem grudziądzkim. Dialekt ten – gwara jest przejawem wielokulturowości – zwiększa wrażliwość, kształtuje otwartość i tolerancję dla tego co wspólne w różnych kulturach.

Według Dariusza Mellera „gwara jest terytorialną i socjalną odmianą języka ogólnego, a nie jego zepsutym rodzajem”. Jednak w jeszcze niedawnej przeszłości człowiek wykształcony miał niejako obowiązek posługiwania się na co dzień językiem literackim, a używanie gwary było postrzegane jako coś wstydlivego, co można wybaczać ludziom prostym, niewykształconym. Obecnie możemy zaobserwować zjawisko renesansu małych ojczyzn i tradycji regionalnych, a gwara staje się czymś z czego możemy być dumni.

Gwarą chełmińską, w tym dialektem grudziądzkim, współcześnie posługuje się wiele osób ze starszego pokolenia, ale można zauważyć wzrost zainteresowania nią wśród ludzi młodych. Jej znajomość jest powodem do dumy, ponieważ dzięki niej stajemy się zintegrowaną społecznością, która dba o zachowanie regionalnych odrębności kulturowych, a tym samym o utrwalenie własnej tożsamości.

Na ziemi chełmińskiej nie zachowało się wiele elementów dawnego folkloru – nie występują tu np. stroje regionalne.

Dlatego żywotność języka lokalnego ma szczególne znaczenie jako przejaw bogactwa kulturowego naszego regionu. Warto pamiętać, że każda gwara jest starsza od języka ogólnopolskiego, gdyż ten rozwinął się dopiero wraz z upowszechnieniem druku.

Regionalizmy, czyli wyrazy swoiste dla pewnych obszarów Polski stopniowo zanikają. Dziś nie pojawiają się już nowe różnice regionalne w słownictwie. W przeszłości powstawaniu regionalizmów sprzyjały zabory, ruchy ludnościowe po II wojnie światowej (np. wędrówki ludności ze wsi do miast) i mieszanie się różnych środowisk. Niszcząco natomiast na rozwój regionalizmów działa współcześnie rozwój oświaty i masmediów, chociaż nadal istnieją rodziny isrodowiska, w których ludzie posługują się gwarą. Nie jest to co prawda zjawisko tak częste jak np. na Podhalu lub Kaszubach, ale nadal popularne.

Łatwo tu zauważyć wcześniej już wspomniane procesy przenikania się kulturowego i jednocześnie wyraźną odrębność naszego języka regionalnego. Jak już wcześniej wspomniałam żywotność gwary chełmińskiej potwierdza fakt używania jej przez starszych mieszkańców Grudziądza i okolic. Często także młodzież posługuje się sformułowaniami lub wtrąceniami gwarowymi używając jednak języka uważanego za ogólnopolski.

Wśród najbardziej charakterystycznych cech gwary chełmińskiej, tym samym grudziądzkiej, występują:

- brak mazurzenia,
- występowanie silnego pochylenia dawnego a długiego, które wymawiamy jak o,
- zmiana o i a pochylonego przed spółgłoską nosową u,
- przejście e po spółgłosce miękkiej w j, a po twardej w y,
- wymowa samogłoski a jak u nosowe,
- poprzedzanie występujących na początku wyrazu samogłosek o i u głoską ł (tzw. labializacja),
- brak rozdziału na formy osobowe i rzeczowe w liczbie mnogiej.

Integralną częścią naszej gwary są germanizmy. Są one bardzo dawnym i trwałym dziedzictwem językowym. Zapożyczenia niemieckie w mowie są efektem wieloletniego współżycia ludności polskiej i niemieckiej na tej ziemi. Są trzy sposoby przenikania elementów leksykalnych do języka.

- Dokonuje się ono przez przyjmowanie przez mówiących nowych pojęć i rzeczy, a wraz z nimi nowych wyrazów jako ich nazw, dzięki czemu świadomość mówiących wzbogaca się.
- Drugim sposobem jest zastępowanie rodzimych nazw znanych pojęć lub rzeczy obcymi nazwami.
- Trzecim sposobem jest zastępowanie starych nazw nowymi wziętymi z języka obcego w celu nazwania przedmiotów znanych, ale unowocześnionych lub zmodyfikowanych.
- W takim wypadku powstają dublety wyrazów współistniejących ze sobą. Przez jakiś czas są one uważane za równorzędne, ale z czasem wyrazy rodzime mogą zaniknąć całkowicie.

Najgłębiej w gwarę chełmińską wniknęły pożyczki, które nie mają odpowiedników polskich, np. kietka – łańcuszek albo kasta – skrzynia lub pojawiły się jako nowe elementy związane z nowymi pojęciami,

np. gloka – klosz, drachel – latawiec. Jest to oznaka rozwoju przemysłu i wzrostu oddziaływania miast na życie wsi. Zapożyczenia te nie naruszyły polskiego systemu fonetycznego i morfologicznego, a wprost przeciwnie, zostały podporządkowane polskiej gramatyce i fonetyce co w szczególności potwierdza żywotność naszej gwary. Poniżej przedstawiłam po kilka przykładów (w moim „zbiorniku” jest ich oczywiście więcej) wyrazów gwarowych w ujęciu alfabetycznym.

A

acani – pani
ajntopf (eintopf) – zupa, obiad jednogarnkowy

B

badejki – kąpielówki
bigiel – wieszak
bonowa kawa – kawa ziarnista
bryle – okulary
byksa (biksa) – puszka

C

chruchel – kaszel
chimery – grymasy
czerepa – kobieta pyskata, złośliwa

D

dajwa na to – na przykład
drachel – latawiec (także bardzo szczupły chłopiec)
durch – całkiem
dyle – podłoga

E

ejska – pętelka z nitki – na guzik

F

fanga – chwyt piłki podczas gry w „palanta”
farosz – ksiądz – pleban
fereta – stary podniszczony płaszcz, ubiór wierzchni
frycowa – lanie

G

gardyny – firany
gimel – śmietnisko, wysypisko
grapa – bardzo duży garnek, ale też duża dłoń

gzub – małe dziecko

H

hahoł – kołnierz (*złapać kogoś za hahoł*)
hatik – haczyk zamykający drzwi
heklować – szydełkować

I

igliczki – druty do ręcznych robótek, do dziergania
ino – tylko

J

jaczka – kaftan, wdzianko
jeglina – świerk
jo - tak

K

kabza – sakiewka
kanoldy – śmietankowe karmelki
kibel – śmietnik
klaftować – plotkować
kości (ciastka) – eklery
kręfy – złość, gwałtownie okazywane zdenerwowanie

L

latoś – tego roku (*latoś obrodziło zboże*)

leberka – wątrobianka (kielbasa)

lorbas – niezbyt grzeczny nastolatek

lunt – kawał czegoś np. kielbasy

L

łajza – włóczęga, ktoś zaniedbany

łębski – mądry

M

manijak – kłamca

młodzie – drożdże

N

narody – dzieci

niemota – niezdara

O

obtoknąć – opłukać, obmyć

obuwać – zakładać buty

P

parsk – ziemianka, w której przechowywano płody rolne

parzucha – zupa ze świeżej kapusty

pepegi – tenisówki

R

radiski – rzodkiewki

rojber – psotne dziecko

ryczka – niskie, drewniane krzeselko, stołeczek

S

sklep – składzik pod podłogą w domu niepodpiwniczonym lub piwnica

smary – lanie, bicie

szneka z glancem – ciastko drożdżowe z lukrem

szpyrki – skwarki

szwamka – gąbka

T

taska- filiżanka

tamój – tam

topek – nocnik

tutka – papierowa torebka

U

umy (bumsy) – cukierki

uskromnić – posprzątać

W

wajcha – korba

weno wejta – popatrzcie, patrzcie tylko

wursta – kielbasa

wyportkować – oszukać, wykiwać

Z

zaklepka – mąka rozmieszana z wodą – do zagęszczania zupy

zawdy – kiedy

zeźlić – zezłościć się

ziomb – chłód

Ż

żaga – piła

Ż

ździebko – trochę

Wyrażenia gwarowe

chodzić na halce – chodzić w halce, bez wierzchniej sukienki

chodzić na przyboś – chodzić bez skarpet, pończoch: zakładać buty na gołe nogi

na chybcika – szybko, byle jak

te narody nieusłuchane – te dzieci niegrzeczne

Zdaję sobie sprawę z tego, że podjęta przeze mnie próba stworzenia słownika regionalnego nie jest pełna. Powyżej przedstawiłam jego zaledwie fragmenty. Korzystając z okazji, jaką jest zaprezentowanie Państwu efektów moich zainteresowań zachowaniem gwary Grudziądza i okolic, zwracam się z gorącą prośbą o przekazywanie mi kolejnych przykładów słownictwa regionalnego.

BIBLIGRAFIA

Buttler D., Podręcznik do języka polskiego dla szkół średnich, Warszawa 1995 rok, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne,

Meller D., Słownik gwary używanej w Chełmży i okolicach (tzw. gwara chełmińska), Chełmża 2002 rok, Wąbrzeskie Zakłady Graficzne,

Miodońska – Brookes E., Kulawik A., Tatara M., Zarys poetyki, Warszawa 1978 rok, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

(L.B.S.)

Redakcja: Tadeusz Rauchfleisch, KMDG. Logo KMDG wykonał Grzegorz Rygielski.